

Zenei élvezetet és lelki épülést nyújtanak a közönségnek, a muzsikusoknak elsősorban munkahelyet jelentenek. Jellegzetes architektúrával kell rendelkezniük és meg kell felelniük mindenki kényelmi elvárásának. Íme egy visszatekintés arról, hogy mi a története ennek a sajátos műfajú épületnek.

Az első koncert-célú épületek

A 17. században London volt Európa zenei fővárosa. Hangverseny volt a hét majdnem minden estéjén. A világon az első koncert termet 1675-ben a York Building-ben a Villiers Street-en avatták fel, ahol a „Society of Gentlemen lovers of Musick” társaság rendezte hangversenyeit. Néhány évtizeddel később a Hickford's Room vált a legkedveltebb előadási helyszínné. A csupán 1934-ben lebontott terem 15 méter hosszú, 9 méter széles és 6,7 méter magas volt. A Hickford's-ban már a kilenc éves Mozart és nővére is fellépett, és Joseph Haydn kifejezetten erre a teremre írta az Op. 71 és Op. 74 vonósnégyeseit.

A kontinensen a nyilvános koncertezés mintegy 50 éves késéssel indult útjára, amiben Hamburg kezdeményező szerepet vitt. Itt építették fel 1761-ben Németország első nyilvános koncerttermét, amely kizárólag hangversenyek céljára készült. A hanzaváros polgársága hamarabb emancipálódott, mint az udvari élethez kötődő székvárosoké, ahol a zenei megnyilvánulások kizárólag a nemesek privát eseményei voltak. Hamburgban a helybeli polgárok átvették a mecénások szerepét, és lehetővé tették a zeneszerzőknek, hogy műveiket egy fizetőképes közönségnek mutassák be.

Régmúltra tekint vissza azon muzsikusok szerződéses kötődése Lipcséhez is, akik a városi és a templomi ünnepeken léptek fel. Lipcse eleven zenei tradícióval rendelkező jelentős kereskedelmi- és egyetemi város volt. Lipcsei kereskedők már 1743-ban zenei egyesületet alapítottak. Az általuk rendezett hangversenyek ugyan vendéglőkben

Ulrike Gentz

Hangversenytermek

A művészet temploma és kulturális munkahely

és polgári házakban találtak otthonra, de a polgári koncertüzem első lépéseit már megtették. Annak érdekében, hogy az egyre növekvő hallgatóságot fogadni tudják, a muzsikusok 1781-ben az erre a célra berendezett terembe, az egykori posztóárusok vásárcsarnokába költöztek, és ettől kezdve magukat Gewandhaus orchesternek nevezték. A reprezentatív terem homlokzatán Seneca ezen mondása állt: „Res severa est verum gaudium” – Az első dolog az igazi öröm – amely a zenekar mottójává vált. Az 1981-ben megnyílt, időközben harmadik Gewandhaus városi Schuke-organáján is ez a szöveg állt. A zenekar hírnevét Felix Mendelssohn Bartholdy alapította meg, aki 1835-ben 26 éves korában vette át a vezetést. Az első Gewandhaus, később régi Gewandhaus-nak is nevezett épület, – hogy az 1884-ben megnyílt új Gewandhaustól megkülönböztessék (a harmadik, mai Gewandhaus elődje) – jelezte a hangversenyterem-konceptió tradíciójának kezdetét, amely máig nem veszítette érvényét.

A „cipődoboz”

Az átalakuló városi miliőben épült hangversenytermeket csakhamar több mint ezer fős közönség látogatta. A megnövekedett közönségtérhez alkalmazkodva a zenekari teret is megnövelték. Az építészek akkori teremakusztikára vonatkozó tudásának megfelelően, egy terem hangzás minőségét csak pontatlanul lehetett megjövendölni. A már fennálló épületeket tudták behatóan tanulmányozni és aszerint – néha hangszerek analógiája szerint – tették meg következtetéseiket. A régi Gewandhaus a 19. században a legtöbb hangversenyterem mintájául szolgált. Egy keskeny, cipődoboz formájú derékszögű hangversenyterem, magas mennyezettel, sík padlózattal és magasított pódiummal. Az ilyen termek nagy utánzengést és buja, telt hangzást gerjesztettek, amely a kor zenei felfogásához jól illeszkedett. Alapjában véve hasonlóak voltak a kastélyok tánctermeihez, ahol azidőtájt arisztokratikus pártolókoncerteket rendeztek. Ezen régi idők legkiemelkedőbb terme a Wiener Musikverein épületének nagy terme, melyet 1870-ben a bécsi zenebarátok társasága nyitott meg. A nagy Musikvereinsaal a Bécsi Filharmoniku-

sok otthona, amely Arany terem (Goldener Saal) elnevezését gazdag aranyozott belső tere és jó akusztikája miatt kapta. Ez ma – a világszerte sugárzott újévi koncertek miatt – a legismertebb koncertterem. Az, hogy más hangversenytermek építését mennyire befolyásolta, megnyitásakor még nem volt előre látható. Arányait hamarosan másolni kezdték, és egy sereg híres koncertterem épült, melyek elképzelésünket az ideális akusztikáról máig formálják: a Concertgebouw Amsterdamban, a Stadtcasino Basel, a zürichi Tonhalle, a bostoni Symphony Hall.

A régi lipcsei Gewandhaus kapacitása hamarosan nem volt elegendő. Bár a Mendelssohn korában létezett emeleti páholyokat karzattá alakították át, miáltal az ülőhelyek száma az egykori 400-ról 570-re bővült, amikor Berlioz, Grieg, Brahms vagy Csajkovszkij a Gewandhausban saját szerzeményeiket dirigálták, a teremben több mint ezer hallgató zsúfolódott össze. Szükség volt tehát egy nagyobb hangversenyteremre. Az új Gewandhaus kezdetben egy szabad területen, a város délnyugati peremvárosában állt, amiért először félő volt, hogy túl messze került a városközponttól. Miután azonban a közeli zenekonzervatórium és a művészeti akadémia felépült, a megnyitás után 1884-ben ezek a félelmek okafogyottá váltak. Az évek folyamán egy egészen új városrész épült fel, amely máig a „Zenei negyed” (Musikviertel) elnevezést viseli.

A 20. század

Amikor a 20. század technikája lehetővé tette, hogy vas- és acélkonstrukciókkal nagy szabadon hordó erkélyeket építsenek, az építészek búcsút mondtak a síkfornának, mert így egy viszonylag kis térben több nézőt lehetett elhelyezni. A nagy amerikai városok koncertpalotái sajátosak. A legtöbbet privát jótévedők alapították, akik nevét is viselik az épületek, mint pl. a híres Carnegie Hall New York-ban. Az olasz hatású homlokzat alatt egy nagy hangversenyterem, egy kamaraterem, egy színház és egy gyűlésterem húzódik meg. Amikor a New York Philharmonic Orchestra a Lincoln Center-be költözött át, a hegedűs Isaac Stern erélyes közbelépése mentette meg a Carnegie Hall-t a lebontástól.

Két „cipősdoboz”: a lipcei Alte Gewandhaus és a dortmundi Konzerthaus

Hamburgban 1908. június 4-én avatták fel ünnepélyes körülmények között a Laeiszhalle-t. Eredetileg Németország legnagyobb és legmodernebb hangversenyterme volt, amely azóta zenetörténetet írt: Richard Strauss, Sergej Prokofjev és Igor Sztravinszky lépett fel; a zongorista Vladimir Horowitz élte meg itt nagy debütálását, és a tizenkét éves hegedős Yehudi Menuhin váltott ki a közönségből valóságos lelkesedési hullámot. A második világháború után, amit a ház sértetlenül túlélte, a Laeiszhalle egy szokatlan intermezzót élt át: a brit megszállók a helyiségeket átmenetileg a BFN katonai adó épületeként használták.

Mivel Berlinben 1944 januárjában a régi Filharmóniát lerombolták, a Berliner Philharmoniker a háború utáni időktől már nem rendelkezett saját hangversenyteremmel. Első háború utáni koncertjüket 1945. május 21-én a Steglitzer Titania Palast-ban adták, egy régi moziban. A világhírű zenekar túlnyomórészt iskolákban, mozikban és táncelőadásokon lépett fel. 1954-től azonban a Paul Baumgarten építette főiskolai koncertterem állt rendelkezésükre (ma Universität der Künste). A következő évben Herbert von Karajan vette át a zenekar vezetését. Mind a zenekar, mind a karmester hangoztatott célja volt, végre újra saját házban dolgozni, főképp mert a koncert terem a rövid akusztikai után-csengése miatt csak korlátozottan volt alkalmas egy zenekar számára. A város keleti részén a háború után eleinte nem épült hangversenyterem. A berlini Staatskapelle a koncertjeit az állami opera felépítéséig az Admiralpalast-ban tartotta. Az időközben lebontott Köztársaság Palota az 1970-es években átvette az NDK fővárosának központjában lévő koncertterem feladatát. Csupán az 1970-es években kezdték meg a háborúban kiégett Schauspielhaus újjáépítését, amit 1984-ben ünnepélyesen avattak fel.

1956 óta kutatja az amerikai Russel Johnson a tökéletes audiórium titkát. A svájci Luzern Kultúra és Kongresszusközpontjában épült Salle Blanche teremben összegződtek a legendás hangzástudató tapasztalatai. Míg az építész Jean Nouvel az épületet sok színhá-

zi érzékkel a Vierwaldstätter tó és a környező hegyek felé rendezte el, a koncerttermet Russel előírása szerint klasszikus cipősdobozként tervezte meg. Claudio Abbado, Daniel Barenboim és Simon Rattle dicsérték Johnson termét.

Hans Scharouns „szőlőhegye”

Berlin 1956-ban a Filharmónia újjáépítésére kiírt pályázatát Hans Scharoun nyerte el. Tervrajzát először hevesen vitatták, mivel az építész a koncertterem architektúrájának forradalmát tervezte meg. Az emberek többé ne a szokásos cipősdoboz-termekhez hasonlóan a muzikusok előtt üljenek, hanem széles körben körülöttek. Az 1963-ban a megnyitáshoz készült programfüzetben Scharoun megmagyarázta az elképzelést, amelyre a tervet alapozta: „Ember, tér, zene – itt új módon kerülnek kapcsolatba. Egy táj képét követem. A termet mint egy völgyet képzelem el, amelynek alján helyezkedik el a zenekar, körülvéve emelkedő szőlőhegyekkel.” Mint egy tájban csúsznak egybe a teraszok az ülőhelyekkel és a teret látszólag mozgásba hozzák. Scharoun egy olyan termet tervezett, amelyben minden néző egyformán képes látni és hallani. A zenekar és a közönség egymástól maximum 30 méter távolságra helyezkedik el. Az akusztikusok kevésbé lelkesen reagáltak a tervekre, hiszen egy ilyen elrendezésben a hangzás útjának kiszámítása sokkal komplikáltabb, mint a klasszikus cipősdoboz formában. Ám a hangvetők és a görbült terem-mennyezet következtében a hang tökéletes terjedése egészen a hátsó sorokig megoldható volt.

Az Elbphilharmonie tervezésénél a japán Yasuhisa Toyota felelős az akusztikáért, aki szintén bevallotta a „szőlőhegy” frakcióhoz tartozik. Ismert alkotása a 2003-ban megnyitott Disney Hall Los Angelesben. Ha valóban minden terv szerint történik, és az Elbphilharmonie 2013-ig elkészül, akkor ez a látványos épület az építők szándéka szerint a világ 10 legjobb hangversenyterme közé tartozik majd. Azonban hamarosan itt a konkurencia, mivel ugyanabban az évben avatják fel a 2400 ülőhellyel rendelkező párizsi Filharmóniát. Az építész itt Nouvel és az akusztika is-

mét Toyota illetősége. A Cité de la Musique, amelyhez a Philharmonie is tartozik majd, az elővárosok közvetlen közelében van. A különleges elhelyezés talán a program-tervezésben is visszatükröződik majd, a klasszikustól a hip-hopon keresztül a világzenéig.

A rádióadók termei

A zenetörténet folyamatára semmi nem volt olyan nagy hatással mint a késői 19. és a korai 20. század technikai fejlődése. A hangfelvételek, először viaszhangereken, később lemezen, nagy befolyással voltak a zene terjedésére. Megsokszorozták ezt a hatást a rádió zenei közvetítései. Ez a fergeteges fejlődés a koncertterem építésére is hatással volt. Az első koncert stúdiók 1920-ban jöttek létre. Egyedül arról volt szó, hogy a lehetőleg jó élő koncert adások atmoszféráját megteremtsek. Ehhez szükség volt a közönségre nemcsak a taps illúziója miatt, hanem a kíváncsian hallgatók muzikusokra ható inspirációja szempontjából is. 77 évvel ezelőtt alapították meg a berlini Rádió szimfonikus zenekarát, születési órája egybe esik a rádiós korszak kezdetével. 1931-ben került sor a Maurenlallee-n a berlini Haus des Rundfunks felavatására. Az épület szívet képező nagy stúdióval a zenekarnak koncertek és felvételek céljára egy reprezentatív terem állt rendelkezésére. A padló közvetítette hanghullámok terjedésének megakadályozására, a nagy stúdió saját, az épület többi részétől független aljzattal rendelkezik. 1941-ig innen közvetítették a Wehrmacht számára az élő „kivánsághangversenyeket”. A háború viszonylag kevés kárt tett az épületben. Habár az 1945-ig a brit övezetbe tartozott, mégis a szovjetek vették uralmuk alá. A zenekar Artur Rother és Hermann Abendroth alatt tovább játszott a nagy stúdióban, míg a „hideg háború” következményeképpen a brit katonai rendőrség 1952-ben blokkolta az „orosz adót”. A szovjet enkláve a brit szektor közepén szállka volt a szemükben, így a zenekar átköltözött Berlin-Köpenick-be a Nalepastraße-ra. Az 1950-es években minden ARD-rádióállomás stúdiótermet épített. A régiek közül még ma is használatban vannak a kölni és a brémi rádió adótermei.

Kitekintés

Az elmúlt években Németországban több új hangversenyterem építését tervezték, de csupán néhány valósult meg belőlük. A meghátrálás Bochumban, Bonnban, Drezdában, Konstanzban és Saarbrückenben világhosszra tette, hogy jelenleg az ilyen épületek iránt bizonytalan a befektetési szándék.

(Das Orchester 2010/10)